

דף ז

באורים, ציונים ופרפראות

'לא נאמר מקרא זה אלא כנגד מעשה העגל שנאמר וירא אהרן ויבן מזבח לפניו...' — רש"י פרש 'מקרא זה' — ובצע ברך... ולפי זה דרשו לגנאי מעשה זה, שאין להורות פשרה בכגון דא. ואולם התוס' פרשו (וכן הביא הר"ן) 'מקרא זה' על הכתוב במלאכי אודות הכהן: בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון — שמנעם מבוא בדמים. וזה לשבח.

'מזבח לפניו' — בגימטריא: זהו חור (בעל הטורים — תשא).
ע"ע דברים על דרך הרמז, בספר עשרה מאמרות — חקור הדין ב,ט.

'אין תחילת דינו של אדם נידון אלא על דברי תורה' —

'... ובאמת כל אחד מישראל מאמין שהכל מהש"י והוא הזן ומפרנס, ומ"מ רואים אנו שמבטלין מן התורה ומטרידין את עצמם בהשתדלות הפרנסה. ואף שמאמינים שהכל מהש"י והיה לו לסמוך שאין מעצור לה' להושיע במעט השתדלות, והיה להם לעשות תורתם עיקר ומלאכתן עראי? — אך הוא מפני שאין האמונה בשלימות, וכמו שאמרו בזוהר...'

וזה ענין מה שאמרו: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו 'נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה?... ומצינו: 'אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה', וכמו שעמדו על זה בתוספות. אך לפי האמור הוא ענין אחד, ששואלין לו נשאת ונתת באמונה שלימה שהש"י הזן ומפרנס והכל מידו, וממילא עושה האדם מלאכתו עראי ותורתו עיקר.

וזה שדרשו פוטר מים — היינו מי שפוטר עצמו מדברי תורה שנמשלו למים (וכמ"ש רש"י), וזה על ידי התנצלותו שהיה טרוד בפרנסתו — ראשית מדון — ששואלין אותו נשאת ונתת באמונה?! ומצינו (ביומא עה): הלל מחייב את העניים... (מתוך פרי צדיק — שמות ג).

'תחילת דינו של אדם...' — יש במשמע גם בדין של ראש השנה; תחילה נפסק ענינו מה יזכה בתורה ומצוות, ואחר כך נפסק עליו חיי העולם הזה, באגב וטפל (חדושי חתם סופר).

'האי תגרא דמיא לצינורא דבידקא דמיא, כיון דרווח רווח. אביי קשישא אמר: דמי לגודא דגמלא, כיון דקם קם' — נראה שאביי קשישא בא להוסיף שאדם המרגיל עצמו בריב, נעשית המריבה אצלו טבע ונקבעת בנפשו כאותו לוח המתהדק ונקבע בגשר ע"י התמדת דישת הרגלים. כל סגנון דיבורו יהא של ריב וקטטה, אפילו בדברים בעלמא; מדבר עם רעהו או עם משרתו, ונראה לאחרים שהוא מריב עמו (עפ"י בן יהודע).

'ההוא דהוה קאמר ואזיל... קרא כתיב...' — כי כל דבר אמתי, משל או מוסר טוב, מוכרח הוא שיהא רמוז בתורה — כי תורת ה' תמימה ולא ייבצר ממנה מזימה (פתח עינים — ב"ק צב).

— 'דבור של חול המורגל בפי האדם ומרגלא בפומיה — הוא דברי תורה ממש, אפילו אצל איש ההמוני

מישראל, וכמו שנראה הרבה בתלמוד מביא 'דאמרי אינשי' והוא דברי תורה, ובפרק קמא דסנהדרין הרבה 'ההוא דהוה קאמר אזיל וכו' ואמר שמואל קרא כתיב' —
 כי כל נפש מישראל יש לו אחיזה בדבר תורה מיוחדת כנודע, ובדבור שמרגלא בפומיה זהו שורש נפשו [כי הדבור הוא יסוד הנפש...]. [ועל זה אמרו, איזהו חכם הלומד מכל אדם — דבכל אדם יש איזה דבר התחדשות של חכמה השייך לשורש נפשו ביחוד שיש ללמוד ממנו... והמבין יכול ללמוד זה ממנו אף שהוא עצמו אינו יודע כלום, אבל מבקשי ה' יבינו כל וישיגו מתוך שיחותיו ודבוריו בעניני העולם איזה דבר של חכמה שבשורש נפשו המתעלם בזה' פוקד עקרים ו עמ' 52].
 ומזה יוכל האדם לעמוד על שורש נפשו לדעת מה ענינו בזה העולם.
 וכחאי גוונא בריש פסחים (ד.) ההוא דאמר 'דונן דיני', אמרי: שמע מינה מדן קאתי... עיין שם' (צדקת הצדיק — ג).

'טוביה דשמע ואדיש' — חלפיה בישתיה מאה' — מלבד הטעם הפשוט שהנמנע מן הריב חוסך לו צרות רעות ורבות, בנוסף לכך זוכה לקבל שכר על שמעביר על מידותיו, ולכך אין עליו מקטרגים ואין שליטה לכחות דסטרא אחרא על אדם כזה (עפ"י פתח עינים וכן יהודיע).
 ענין מאה רעות — ע' רסיסי לילה טו (עמ' 18); דובר צדק עמ' 182.

'שמע ואדיש' — כלומר שאינו מרגיש כלל בדבר, כמי שרגיל בדברים כאלו (כדפירש"י), ואינו מתרגש מדיבורים קשים (בן יהודיע).

'דאזיל מבי דינא שקל גלימא, ליזמר זמר וליזיל באורחא... וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום' —

'מדה טובה היא שהדיין יגיד להחייב טעם הדבר למה מחייבו, ויסביר לו הענין. אף במקום שמצד דינא פטור הוא לומר מאיזה טעם דן, כמוזכר בטור ובית יוסף ובשלחן ערוך (ח"מ יד), מכל מקום טוב ויפה שיוציא מלב החייב החשד שחושד שעשו לו שלא כדין. וגם אם אין יודע טעם הדבר, הולך בפחי נפש, והתורה אמרה איש על מקומו יבא בשלום. וכך היה נוהג כבוד אבא מורי זלה"ה.
 ודרך הלצה פירש אבא מורי זלה"ה על זה, מה שאמרו מאן דאזיל מבי דינא ליזמר וליזיל — כלומר, מצוה לדיין שיראה שלא ילך בפחי נפש רק שיזמר ויזיל. וזה יהיה בהתודע לו טעם הפסק, אז יהיה מרוצה' (של"ה הקדוש, מסכת ראש השנה מו).

בענין זה, שיש לשאוף שגם המתחייב בדין יצא 'בשלום', הסביר הר"ן בדרשותיו (יא) את הכתוב באיסור לקיחת שוחד... ויסלף דברי צדיקים' — שגם אם ישפוט משפט אמת, יהא נראה לזה המתחייב בדינו שהשופט עיוות משפטו מפני הכסף שלקח, נמצא שהשוחד גורם לסילוף החייב [ויסלף' — מפעיל] את הדברים המצודקים של הדיין, שחושדו ודנו לכף חובה.

— מובא בספרים שאדם הנפטר מן העולם ויש תחת ידו ממון חברו, אפילו רק שוה פרוטה — נצרך הוא להתגלגל ולשוב לעולם הזה כדי לפרוע חובו. על כן כאשר הדיין ברר שממונו אינו שייך לו והוציאו מתחת ידו, הרי בזה ינוח בשלום על משכבו. והיא סיבה ראויה לומר ולשמוח בצאתו מן הדין חייב.
 וזה אשר נלמד מן הפסוק על מקומו יבא בשלום — והלא אין אומרים בשלום אלא למת ולא לחי? אלא מרמז על ענין זה, שבעשיית משפט צדק יבוא כל העם על מקומו [לאחר פטירתו מן העולם הזה] בשלום, שאנן ושקט ואין מחריד (עפ"י החפץ חיים — יתרו. וי"ל שנרמז גם במה שנקטו 'ואזיל לאורחא' — ע"ד 'הולך כדרך כל הארץ').

[וזהו שנאמר (משלי יד, כה): **מציל נפשות עד אמת** — שתי נפשות מציל, את הנגזל מציל מעושו ואת הגזלן מדינה של גיהנם. והצלתו של זה מעולה יותר מהצלת הנגזל, שהיא לנשמתו, ואילו הצלת הנגזל אינה אלא לממונו. באור הגר"א על משלי שם].

'האי (כצ"ל) ניימא ודיקולא שפיל. אמר ליה שמואל לרב יהודה: קרא כתיב: בעצלתים ימך המקרה...' — יש לפרש שהיו נוהגות הנשים לעשות קישורים בכובען, ואם מחמת עצלות האשה לא תעשה קישוריה מהודקים כל הצורך, בעת השינה יתקלקלו הקשרים, ותתגנה באותו כובע בעיני כל רואיה. ולזה אמר: **בעצלתים ימך המקרה** — זה הכובע המקרה גוף האדם (בן יהוידע).

'לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו' — דקדקו לומר 'יראה' — כי אין די בידיעת חומר הדין אלא צריך שיראה במוחש עד כמה חמור הדבר, שאינה דומה ידיעה לראיה. ולא די בראיה משכבר, אלא ראיה עכשוית, בכל עת אשר הוא יושב בדין. ובמצב כזה אשר חרב מונחת לו בין ירכותיו, הרי כל תזווה קלה הינה מסוכנת ביותר — כך מוטל על הדיין להרגיש, ובוזה היא מתון בדין ביותר.

ולא רק דיין, אלא כל אדם ואדם הינו דיין ושופט על עצמו, כמאמר הגר"י סלנטר זצ"ל, כי עליו לדון את כל דרכיו אם לעשות אם להמנע, וממילא גם הוא נכלל בהנהגה זו של 'הווי מתונים בדין' — לדון מעשיו במתינות יתרה כדיין (שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ — טו תשל"ג).

'ע"ב) אם ברור לך הדבר כבקר — אמרהו ואם לאו — אל תאמרהו' — פירוש, אפילו לאסור דבר שנוהגים בו התר, אל תמחה בהם אם הדין אינו ברור לך, וכל שכן להתיר האסור (חד' חתם סופר).

בשו"ת מהרא"ל צינץ (סוסי"ה) כתב להפך, שודאי גם כשספק לו לאדם, צריך למחות ביד אחרים. וע"ש שחילק בין דבר שהוא ב'קום ועשה' ל'שב ואל תעשה'.

ואולם נראה שאין כאן מחלוקת, שיש לחלק בין חוסר ידיעה, שכל שאינו יודע אל לו למחות, ובין ענין שחקרו ובררו ונשאר אצלו ספק בדין. ופשוט. וכן יש לומר שהחת"ס מדבר על דבר שיש בו מנהג להתר, שאין לבטלו מפני הספק, אלא 'הנה להם לישראל...!'

'אם ברור לך הדבר כבקר... אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך...' — כלפי שני מיני בקיאות הנצרכים לדיין: חכם בחכמת התורה ופקח בעניני העולם ומשא ומתן של בני אדם — רק בצירוף שניהם יצא לאור דין אמת לאמתו (עפ"י באור הגר"א — משלי ו, ד כב, יא).

'קולר תלוי בצואר כולן. פשיטא...' — 'כולן' — כלומר כל המסכימים להטיה, אבל לא 'כולם' ממש, שהמיעוט המתנגד ודאי אין קולר תלוי בצוארו, כי מה היה לו לעשות (ערוך לנר). נקט שמדובר על טעות. אך אפשר שמדובר באופן כללי על כל דין ודין, אחריות הענין מוטלת על כל היושבים שם לעיין ולבדוק היטב.

'אמר ריש לקיש: כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשירה בישראל' — פירוש, אפילו עדיין לא דן שלא כראוי, ההעמדה לבדה היא איסור בפני עצמו, כענין נטיעת אשירה שאסורה גם ללא שעבדוה (ערוך לנר).

'אמר רב אשי: אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב' — כשם שהדיין ההגון, שכינה שורה עליו כשהוא יושב ודן, כדכתיב אלקים נצב... כך הדיין שאינו הגון, שאין שורה עליו רוח אלקים, שורים עליו אלהים אחרים — כחות מסיטרא אחרא. לכן דימוהו כאן לאלילים (בן יהוידע ועוד).

ע' בחדושי אגדות מהרש"א, דברי תוכחת ומוסר אודות מינויי שררה עבור בצע כסף. וע"ע במה שכתב בסוטה מ. וכן התריע על כך מהר"ל מפראג (נתיבות עולם, נתיב הדין — ב, ועוד). וכתב הטור (חו"מ ח):
'וכל דיין המתמנה בשביל כסף (כלומר, שבשביל עשרו מינוהו) אסור לעמוד לפניו, ולא עוד אלא שמצוה להקל בו ולזלזל בו.'
 ע"ע בענין התמנות לשררה תמורת תשלום: ספרי ריש דברים; קובץ שעורים בבא בתרא עא, ובמובא ביוסף דעת יבמות סא.
'אלוה הבא בשביל זהב' — יש במשמע (משמעות מליצית) גם דיין שחפץ בדיינות בשביל הכסף והזהב.

'...ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן. והעובר על זה ומינה דיין שאינו חכם — מחמת עשרו או טוב מדותיו או מאהבתו אותו או מחמת כבוד קרוביו — ביטל עשה זה וענשו גדול מאד, שכל עונש דיני שקר שדיין אותו דיין מחסרון ידיעתו — תלוי עליו, כי הוא הגורם. ומכלל מצוה זו גם כן, לפי הדומה, שכל מי שבררו אותו בני הקהל למנות עליהם ממונים לשום ענין — ישישים כל השגחתו וכל דעתו, למנות מהם הראויים והטובים על אותו מינוי שהקהל צריכין אותו, ולא יגור מפני איש, למנות מי שאינו ראוי...'
 ועוד האריכו בענין זה ואמרו, שדיין שנתן ממון כדי שיתמנה דיין — אסור לעמוד מפניו, ומקילין הרבה בכבודו, ואמרו עליו שהטלית שמתעטף בה — תהיה בעיניך כמרדעת של החמור.
 ודרך החכמים הראשונים שבורחין מלהתמנות דיינים, אלא במקום שאין גדול מהם' (ספר החינוך תיד).

'רב הונא כי הוה נפק לדינא, אמר הכי: אפיקו לי מאני חנותאי, מקל ורצועה...' — לא שהתכוין להשתמש בכלים אלו, אלא להפך, הטיל על בעלי הדין אימה ע"י אותם כלים, כדי שיקיימו את פסק הדין ולא יאלץ להענישם (עפ"י סידורו של שבת עמ' 77. וע"ע להלן יז. 'אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה... ובעלי מראה ופרש"י: שתהא אימתן מוטלת על הבריות').

'מקל ורצועה' — על מה שכתב רש"י [ועוד ראשונים] שהמקל נועד למכת מרדות, שלא כמלקות ארבעים שדינן ברצועה ולא במקל — ע' ר"ן כתובות פ"ד (דף מה:); ריטב"א ונמוקי יוסף סוף מכות; מדרש הגדול (דברים כה, ג).
 [וממש"כ 'עד שיחזור בו' יש מקום לדייק שרק סוג זה של מכת מרדות, למניעה מעבירה — במקל, אבל מכת מרדות הבאה כעונש, אפשר שדינו כעין דאורייתא ברצועה. הערת הר"ר אופיר שיח'].
 בספר 'הזהיר' (משפטים) איתא 'חבל ורצועה', וזה תואם עם הנמצא בתשובות הגאונים שמכת מרדות מתבצעת באפסר — שהוא חבל. ע"ע: טל תורה כאן ובכתובות י; צפנת פענח חמץ ומצה ו, יב. מובא כל זה בספר מגדים חדשים ח"א עמ' לח.

'צדק את הדין ואחר כך חתכהו' — כלומר, יעיין היטב בדין, לישא וליתן בו בפה קודם שיחתכנו (עפ"י בהגר"א — משלי לא, ט עה"פ 'פתח פיך שפט צדק').
 עוד במשמע: אם נראית לך סברה מהשערת השכל, אל תחתוך הדין על פי סברתך בלבד, אלא צדק את הדין ההוא — להביא עליו הוכחות מן התלמוד והפוסקים הראשונים, ורק אחר כך חתכהו (בן יהוידע).

עוד יש לפרש: בא דין לפניך ותמצא דינו מפורש, אולם יש לך קושיא עליו או סתירה ממקום אחר — אל תאמר אפסקה כמות שהוא ואחר כך אראה ליישב הקושיא או הסתירה, אלא 'צדקהו' — תרצהו תחילה מהקושיות והסתירות ואח"כ תפסקהו (רש"ש).

'אמר רב יהודה: אפילו בין בית לעלייה... אפילו בין תנור לכירים' — רבנו חננאל פרש (וכן הוא בשאילתות דרב אחאי בהוספה לפרשת משפטים, בסוף ספר דברים): 'צריך הדיין להיות בקי במשפט הפסדת העלייה על הבית כמה היא, כדי שידין כמה יש לבעל העלייה בתחתון, וכך צריך להיות בקי כמה הרחקת התנור מן הכותל או מן המעזיבה שתחת התנור, וכמה הרחקת הכירה, והמחזיק בכירה אין לו לעשות, וכיוצא בדינים הללו, ולא יהיו קל בעיניו מפני שהן כך בלא נשיאות ממון ובלא נתינת ממון בבזיון, אלא צריך להתעסק בהן בכלן...'

'לא תכירו פנים במשפט — רבי יהודה אומר לא תכירהו' — בכלל זה שאם אחד מבעלי הדינים הוא מיוודעו של הדיין משכבר הימים, שלא ישאלנו הדיין בשלומו, ועל מעשיו ועניניו, כמנהג הפוגש את חברו, כי על ידי כן נחלשת דעתו של הצד שכנגד, כשרואה את הדיין נוהג כן עם בעל דינו — אלא ינהג עמו כמי שאינו מכירו. וזו משמעות פשט הכתוב **לא תכירו פנים** (עפ"י טעם ודעת לגר"מ שטרנבוך שליט"א, שופטים).

*

כתוב בספר מי השלוח (ח"א שופטים):

שפטים ושטרים תתן לך — היינו, בעומק דעת האדם כפי ששיג על פי חכמתו, צריך עוד להוסיף לזה הבנה, כי אצל הש"י יש עומק עמוק יותר מהבנתו, כמו דאיתא בגמרא **'הדן דין אמת לאמתו'** — כי יש דין אמת ואינו לאמתו, כגון כופר הכל הוא פטור, וזה 'דין אמת', אבל יוכל להיות כי אף שכפר הכל מ"מ הוא חייב באמת, והדיין דן דין אמת שהוא פטור, ומ"מ באמת הוא חייב ואינו 'לאמתו'. ועל זה צריך להבין כי אין זה ביד האדם, רק מי שיש לו סיעתא דשמיא לא יאונה לפניו שידין שלא לאמתו, כגון קניא דרבא (ע' נדרים כה). וכמו דאיתא בגמרא 'לסוף איגלאי מילתא...' — וזה הוא בלי דעת האדם רק בסיעתא דשמיא. ולכן אסור לדון בדיני אומות העולם כי אף שידינו דין אמת, אך אין להם סיעתא שיצא הדין לאמתו.

וכמו רבן גמליאל ורבי יהושע, אף שר"ג אמר לו 'רבי בחכמה' היינו שעל פי חכמה היה הדין עם ר' יהושע, מכל מקום הש"י הסכים לרבן גמליאל כי הוא היה נסמך לנשיא מפי הש"י, וכמו דאיתא התם **אתם** — אפילו מוטעין, וזה שאמר לו ותלמידי — **שקבלת את דברי'** — היינו בהבנת הלב אני הוא המכוין לעומק דעת הש"י.

ואלה — וחיוב אדם לחקור הדין.

המשפטים — הדיין מצווה שיעשה פשרה טרם יעשה משפט.

אשר — אם שניהם רוצים.

תשים — תשמור שניהם יחד מדברים.

לפניהם — לא פני נדיב יהדר. התנכר מהם! (בעל הטורים — משפטים)